

УДК 911.3

Кізіюн А.Г.

**ТУРИЗМ У ВІДРОДЖЕННІ ТА ЗБЕРЕЖЕННІ СІЛЬСЬКИХ
ЛАНДШАФТІВ ПОДІЛЛЯ**

Розглянуто роль, значення та можливості туризму у відродженні занедбаних та збереженні наявних сільських ландшафтів Поділля. Виокремлено та обґрунтовано основні шляхи відродження сіл регіону на основі відновлення наявних в них оригінальних та унікальних об'єктів. Серед найперспективніших з них: поєднання «двох культур», «придорожнє село», село як музей під відкритим небом, часткова музеєфікація села,

створення у селах спеціалізованих музеїв, а також розглянуто можливості використання інвестиційних проектів та залучення коштів приватних осіб. Не виключено й можливості відродження сіл у процесі переорієнтації господарської діяльності жителів сіл під впливом туризму й рекреації, а також побудова нових сіл для цілей туризму й рекреації.

Ключові слова: туризм, рекреація, село, сільський ландшафт, відродження, збереження, Поділля.

Рассмотрена роль, значение и возможности туризма в возрождении заброшенных и сохранении существующих сельских ландшафтов Подолья. Выделены и обоснованы основные пути возрождения сел региона на основе восстановления имеющихся в них оригинальных и уникальных объектов. Среди наиболее перспективных из них: сочетание «двух культур», «придорожное село», село как музей под открытым небом, частичная музеефикация села, создание в селах специализированных музеев, а также рассмотрены возможности использования инвестиционных проектов и привлечение средств частных лиц. Не исключены и возможности возрождения сел в процессе переориентации хозяйственной деятельности жителей сёл под влиянием туризма и рекреации, а также строительство новых сёл для целей туризма и рекреации.

Ключевые слова: туризм, рекреация, село, сельский ландшафт, возрождения, сохранение, Подолье.

The role, importance and possibilities of tourism in the revival of abandoned and retain existing rural landscapes skirts are considered in this article. The main way of reviving villages in the region on the basis of recovery available to them original and unique objects are identified and validated. Among the most promising: the combination of the «two cultures», «roadside village» village as an open air museum, part museumification of village, creating specialized museums in the villages, and also considered the possibility of investment and involvement of private individuals. The possibility of the revival of villages in the process of reorientation of business people sat under the influence of tourism and recreation are not ruled out, as well as the construction of new villages for tourism and recreation.

Keywords: tourism, recreation, rural, rural landscape, renewal, Podilia.

Наявність проблеми. Упродовж сторіч розквіт або занепад сільських ландшафтів Поділля залежав від багатьох чинників, але завжди на першому місці було землеробство. Землеробство й зараз залишається основною сільського укладу життя та формування сільських ландшафтів. Однак, поступово виокремлюються села розвиток яких у значній мірі залежить від туризму, тобто від наявних тут різноманітних туристичних об'єктів, які задовольняють духовні, естетичні, пізнавальні та інші потреби людей. На Поділлі таких сіл багато і з розвитком туризму та рекреації вони потребують, з боку науковців, значно більше уваги. До таких сіл належать Вишневець, Старий Скалат, Дуліби, Горошова Тернопільської області; Біле, Залуччя, Княжпіль, Жванець Хмельницької області; Печера, Лядова, Буша, Шляхова Вінницької області та інші. Часто заслуговують уваги як туристичні об'єкти й занедбані або покинуті села, де до цього часу функціонують оригінальні об'єкти, зокрема млини на річках, кар'єри з цікавими геологічними розрізами, церкви або каплиці тощо.

Аналіз попередніх досліджень. Аналітичний огляд наявної літератури з питань розвитку «сільського» туризму показує, що зацікавленість науковців до цієї проблеми зростає. Однак, переважають дослідження

направлені на раціональне туристичної рекреаційне освоєння різноманітних об'єктів, що розташовані у межах сіл або їх околиць, і лише окремі праці стосуються туристичного і рекреаційного освоєння сільських ландшафтів, зокрема і Поділля. Найбільш детально ці питання розглянуто в окремій, поки що єдиній монографії [3], частково розділах монографій [2] та статях [1,4,5]. У цих публікаціях задіті лише загальні питання розвитку «сільського» туризму, його значення та, частково, можливі шляхи становлення. Конкретики поки що мало, особливо стосовно розвитку туризму в староосвоєних регіонах, зокрема й Поділля.

Мета – виокремити й обґрунтувати нові шляхи розвитку туризму в селах Поділля, що призведе до їх відродження та раціонального використання наявних тут ресурсів і ландшафтних комплексів.

Результати дослідження. Якщо ми прагнемо до відродження села, то маємо залучати й використовувати те цінне, що було набуто народом (селянами) у минулому: його етнічну культуру, землеробський та екологічний досвід, звичаї тощо. Ігнорування здобутків минулого, наших історичних коренів, є таким же небезпечним, як і міфологізація їх. Звідси, для відродження українського, зокрема й подільського, села, приведення в порядок сільського ландшафту необхідно використовувати увесь набутий найкращий досвід з врахуванням їх розбудови у майбутньому. Шляхів для цього багато. Розглянемо окремі, на наш погляд найперспективніші, з них.

Поєднання «двох культур». Прикладом гармонійного поєднання «двох культур», традиційного й нового, є сучасна Японія з її принципом «вакон есай» (японський дух + західні технології). Якщо у нас часто відкидали набуте предками як непотрібне і все прагнули починати «з нуля», японці точно відчуючи зв'язок епох, наполегливо створювали свою сучасну культуру завдяки терплячому накопиченню їх складових. Унаслідок цього, сучасна високорозвинута держава не втратила почуття органічної єдності з природним довкіллям. І нині рік японця розбитий на сезони: сезон дощів, сезон милуванням цвітом сакури тощо. Звичайно, й вони зустрічаються з серйозними проблемами, але часто поєднання «двох культур» дає можливість їх вирішувати. Органічне поєднання традиційної і сучасної форми культур є, на наш погляд, ефективним засобом відродження й збереження подільського села, його своєрідного ландшафту та перспектив розвитку. У відродженні подільського села, відновлені та збережені його ландшафту шлях поєднання «двох культур» непростий. Він потребує детальних знань з історії, етнографії, архітектури, ландшафтознавства, екології, а також регіональних традицій і звичаїв, що притаманні кожному регіону України, зокрема й Поділлю. Більше того, навіть у межах Поділля напрям (принцип) поєднання «двох культур» буде мати свої «відтінки» у кожному історико-географічному районі. Села Придністер'я за ландшафтною структурою, традиціями архітектури, способом будівництва і планування, звичаями людей суттєво відрізняються від сіл Центрального Поділля та Середнього Побужжя. У відновленні їх оригінальної і в той же час традиційної для цих територій ландшафтної структури, поєднання

«двох культур» є вирішальним. Це дасть можливість відновити й впорядкувати просторове різноманіття сільських ландшафтів. Частково це уже простежується. Зокрема, навіть села Подільських Товтр «образно» виокремлюються від прилеглих до них районів Подільської височини. У подальшому поєднання традиційного і нового у відновленні сільських ландшафтів Поділля найбільш чітко проявиться у Придністер'ї (села схилівих і низкотерасових місцевостей), Подільських Товтрах і Кременецьких горах. Значно повільніше цей процес проходитиме у селах Центрального і Східного Поділля та північних поліських районах, що зумовлено значною втратою минулих традицій та звичаїв у їх будівництві і формуванні ландшафтної структури.

Рис. 1. Села, відновлення котрих можливе завдяки поєднанню «двох культур»

Можливо, одним з варіантів розвитку сіл де будуть поєднані «дві культури» є створення показових поселень (рис. 1).

Придорожні села. Села, що примикають до доріг, особливо автомобільних, або доріг, що проходять через села, мають значно більші перспективи для розвитку ніж ті, що віддалені від доріг.

Корінна перебудова ландшафтної структури села спостерігається там, де дорога села «перерізає» і продовжує інтенсивно розширювати

свої межі. У ландшафтній структурі села активно розвивається потужна дорожня ландшафтно-інженерна система з відповідною інфраструктурою – станціями обслуговування автомобілів, готелями, ресторанами, базарами тощо. У селах, що примикають до автомобільних доріг, крім названих структурних елементів, часто створюють оригінальні зони відпочинку на малих річках, ставках або у прилеглому лісі. Такі рекреаційні зони не лише прикрашають села, урізноманітнюють їх ландшафтну структуру, але й сприяють подальшому розвитку. У зв'язку з тим, що Поділля відноситься до регіонів України з найщільнішою дорожньою мережею і у майбутньому її перебудова буде суттєвою (програма входження у Європейську транспортну систему), перебудова придорожніх сіл теж буде суттєвою, що дасть можливість значно покращити і їх ландшафтну структуру.

Село як музей під відкритим небом. Є два шляхи реалізації цього проекту: перший – на заздалегідь вибраному місці відбудувати заново українське село; друге – провести реконструкцію наявного. За попередніми підрахунками собівартість другого проекту у 1,5-2 рази менша. Перший проект уже реалізований на Волині. Тут неподалік від Луцька, під відкритим небом відтворене життя українського села XIX ст. Подібні музеї уже функціонують (приклад – Пирогово під Києвом), але на противагу їм, тут усе наближене до дійсності. Працівники музею постійно живуть у музейних будинках, печуть хліб, обробляють землю стародавніми знаряддями, доглядають за свійськими тваринами й, загалом, ведуть господарство за правилами 200-річної давнини. Більше того – відвідувачі мають можливість не лише усе побачити, але й взяти участь: з плугом вийти в поле і працювати, а після поїсти вареники, деруни або козацький куліш. На Полтавщині віддали перевагу першому варіанту – відтворили знаменитий гоголівський хутір біля Диканьки. Тут можна побачити хутірські хатки, ставок (навіть порибалити), отримати справжнє задоволення від полтавських галушок. І на Волині, і на Полтавщині, за відносно невеликі гроші можна відчути себе селянином позаминулого сторіччя й отримати хоча би приблизне уявлення про сільські ландшафти минулих сторіч, побут, працю та, частково, звичаї. На Поділлі у музей під відкритим небом поступово перетворюється село Буша Вінницької області.

Часткова музеєфікація села. За ландшафтною структурою села неоднорідні. У кожному з них, виділяються окремі території (місцевості), які у селах часто називають «куточками». Ці «куточки» інколи мають власні назви: «за греблею», «під гаєм», «біля млину» тощо. У кожному з них обов'язково є, або був (можна відновити) якийсь оригінальний природний або антропогенний об'єкт, що підлягає, або можна взяти під охорону. Такі об'єкти необхідно перетворювати в заповідні, виділяти їх як такі, що мають культове, історичне, виховне, естетичне тощо значення для цього села. Серед таких об'єктів можуть бути церкви, стародавні городища й вали, млини на річках, «стілки» з геологічними відслоненнями, різноманітні пам'ятки, просто стародавні садиби.

У межах села поступово формується своя система заповідних урочищ, що допоможе оптимізувати сучасні, часто занедбані сільські ландшафти. Ці заповідні урочища – «куточки» можуть також бути тематичними й, наприклад, повністю відтворити історію села у різні періоди його розвитку.

Створення у селах спеціалізованих музеїв. Цей шлях оптимізації сільських селитебних ландшафтів вибрали країни Балтії. У Литві славу й красу селу Моседіс приніс створений тут музей литовського каменю. Формувати музей почав сільський лікар В. Інтас. Зараз біля лікарського дому п'ять тисяч каменів. Деякі експонати колекції сягають 25 тонн вагою. Тут є вапняки, пісковики, граніти і навіть брили вулканічного походження. Між ними – квіти, привезені з Паміру, Алтаю, Узбекистану, Туркменії, Кавказу. У водоймі цвітуть кали та лілії.

Колекція лікаря В. Інтаса виявилася настільки вдалою і красивою, що незабаром усе село «захворіло» тихим збиранням. Тепер у Моседісі на вулицях, у скверах, біля багатьох будинків лежать значних розмірів камені. Село є справжнім музеєм під відкритим небом, а на основі зібрання В. Інтаса створюється музей каменю на березі річки Бартуви.

Подібний музей можна створити в подільських селах Придністер'я та Побужжя. Тут з давніх-давен камінь відігравав і відіграє важливу роль у будівництві, створює архітектурний колорит сіл. Приїжджих часто вражають оригінальні тераси й огорожі, криниці і ворота, сходинки до будівель, столи та лави з пісковіку, вапняку і граніту. Вдивляєшся у ці витвори місцевих майстрів-каменярів і забуваєш, що вони зроблені з досить твердого матеріалу, а потемнілі форми нагадують – цей промисел прадавній.

З плином часу і розвитком цивілізації відпадала потреба в кам'яних виробках для домашнього вжитку. Все більше застосовується бетон та залізо. Вироби з каменю залишилися як реліквії і, звичайно, потребують зберігання у відповідних музеях. На жаль, до цього часу музею подільського каменю не маємо. На Придністер'ї багато сіл могло б мати музеї. Тут можна зібрати не лише чудові композиції з різних видів каменю, але й зберегти чудові форми вивітрювання, на які так багате Придністер'я і які так часто гинуть у кар'єрах або в результаті обвалів. У Вінницькій області такими селами-музеями могли б стати, зокрема, Мироліубівка, Буша, Лядова, Вищеольчедаїв, Печера, Губник, у Хмельницькій області села Жванець, у Тернопільській. У селі Буша такі роботи уже розпочалися і враховуючи його історичне минуле, це село поступово перетворюється в спеціалізований музей під відкритим небом.

Інвестиційні проекти та реконструкція сіл приватними особами. Це один із своєрідних шляхів відновлення села. Своєрідність в тому, що на фоні тривалого запустіння сіл, в окремих з них, на викуплених за безцінь колишніх фермах, створюються сучасні розкішні ранчо. Вкладених у це ранчо (чи щось подібне) грошей вистачило б для реконструкції та відновлення 2-3 подібних сіл. Та й сільських людей на ранчо працює мало. З одного боку такі «маленькі розваги» олігархів прикрашають села, або їх окремі куточки, з іншого – ще більше підкреслюють сучасне зубожіння сіл,

психологічно травмують сільських жителів. Безперечно, що у створенні таких сучасних закладів розваг чи задоволення хобі немає нічого поганого, але якщо при цьому їх власники дбають й про села та їх жителів.

Інший підхід, коли житель села – олігарх, відновлює або частково реконструює своє село з урахуванням його традиційної структури та розбудовує окремі «куточки» (с. Баланівка Вінницької області), будує нові сучасні села.

Зараз, особливо у віддалених селах, багато покинутих житлових будівель, розвалених ферм, колишніх тракторних станів, навіть невеликих заводів з виробництва цегли, каоліну, складських приміщень, пилорам тощо. Інколи враження таке, що тут без додаткових зусиль можна знімати фільми про війну або страхи. Будь-який психолог скаже, що жити на фоні цих руїн шкідливо. Занедбані й покинуті будівлі в селах призводять до своєрідного «візуального отруєння» людей. Будь-яке відновлення села хоча й можливе частинами, але завжди повинно бути повним, продуманим й з врахуванням перспектив його майбутнього розвитку.

Проектів оптимізації сільських ландшафтів Поділля може бути багато. Зокрема, спостерігається відродження сіл, де активно розвивається так званий «зелений» туризм. Досвід в інших, особливо в гірських регіонах України уже є, а на Поділлі необхідно лише врахувати регіональні особливості природи, звичаї й традиції. Цей процес уже розпочався і «зелений» туризм поступово розвивається у селах Губник, Канава, Гармаки Вінницької області, Горошова, Кривче, Іване Золоте в Тернопільській області та багато інших. Ще один із шляхів – *переорієнтація господарської діяльності* жителів сіл. Зокрема, замість вирощування традиційних для Поділля видів сільськогосподарської продукції – зернових, цукрових буряків, кукурудзи тощо, вирощувати лікарські рослини, пальметні сади, розвивати різноманітні подільські промисли: гончарство, вишивку, плетіння з лози, виробництва з каменю, дерева тощо. Реалізація цих та інших шляхів відродження подільських сіл оптимізація їх ландшафтної структури займе час і потребує значних коштів. Цей процес уже розпочався. Можливо, прагнення створювати (особливо останнім часом) музеї (навіть приватні) просто неба, пояснює підсвідоме намагання до відродження власної автентичності, ностальгія за батьківською хатою у рідному селі.

Серед дорогих, але перспективних – побудова нових сіл. Такі проекти уже реалізуються у країнах Західної Європи та Балтії. Балтійський мільйонер Юрій Підріз в околицях міста Цесис викупив 3000 га лісу в горбистій місцевості і побудував екологічно чисте, абсолютно придатне для життя людей село Амацціємсі – «Місто Сонця». В Україні подібний проект реалізується на основі сіл Ковалівка та Буки Київської області.

Висновки. Як показує уже набутий досвід, відродження сіл, зокрема і Поділля, у процесі розвитку на їх основі туризму, можливе. Поступово виокремлюються села, де туристське й рекреаційне освоєння їх історичних, природних, етнічних та інших ресурсів, призвело до визнання цих сіл як своєрідних сільських туристських поселень. Шляхи

туристського і рекреаційного відродження таких сіл у майбутньому можуть стати зразками для інших сільських поселень, що, в свою чергу, допоможе зберегти своєрідну, неповторну та багатовікову структуру сільських ландшафтів Поділля.

Використані джерела:

1. Война І.М. Висотна диференціація та різноманіття сільських селитебних ландшафтів Вінницького Придністер'я / І.М. Война // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. – Вінниця, 2008. – Вип.17. – С. 68-74.

2. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик – Вінниця: ЕкоБізнес-Центр, 2011. – 184 с.

3. Денисик Г.І. Сільські ландшафти Поділля / Г.І. Денисик, А.Г. Кізюн – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 200 с.

4. Кізюн А.Г. Сільські селитебні ландшафти Поділля: проблеми оптимізації / А.Г. Кізюн // Фізична географія та геоморфологія. – Київ: Обрії, 2008. – Вип. 54. – С. 153-156.

5. Кізюн А.Г. Оптимізація сільських селитебних ландшафтів Поділля / А.Г. Кізюн // Географія та екологія: наука і освіта. – Умань: Вид-во «Сочінський», 2008. – С. 101-103.